

УДК 340.0

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.29>**Марія Пащенко,***аспірантка кафедри теорії права та держави
юридичного факультету**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

НОРМАТИВНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Теоретично обґрунтовано поняття загального та індивідуального правового регулювання як самостійних різновидів регулятивного впливу держави на процес забезпечення природних прав людини. З'ясовано поняття правового регулювання як процесу упорядкування, організації, захисту природних прав шляхом створення, зміни, доповнення чи скасування правових норм, а також їх дії у просторі, часі та за колом осіб. Досліджено сутність загального (нормативного) правового регулювання, що полягає у правотворчій діяльності уповноважених органів держави з розробки системи нормативно-правових документів, що забезпечують вплив на соціальну систему шляхом встановлення стандартів і моделей поведінки неперсоніфікованого характеру. Виокремлено такі риси нормативності, як властивість правового регулювання, створення нормативної основи регулювання, системність, загальнообов'язковість, регулятивність, забезпеченість державою. Серед властивостей нормативного правового регулювання виокремлені потреба індивідуальної регламентації, порядку у сфері природних прав людини; можливість зміни, доповнення та скасування.

Індивідуальне правове регулювання охарактеризовано як засноване на нормативному, опосередковане до конкретних осіб, конкретизоване щодо певного випадку, здійснюване засобами індивідуального характеру та спеціально уповноваженими особами. Досліджено таку особливість індивідуального правового регулювання природних прав людини, як наявність предмета, який становить забезпечення цих прав у індивідуальному порядку. Визначено взаємодію цих видів регулювання, що полягає у заснованості індивідуального регулювання на нормативному та визначенні ефективності нормативного індивідуальним.

Особливу увагу приділено встановленню меж індивідуального та нормативного правового регулювання природних прав людини. Верхня межа пов'язується з межею правового впливу як такою, а нижня – з важливістю для держави і суспільства таких відносин, як права людини. Межі такого регулювання визначені як обумовлені нормативним регулюванням межі правового втручання у суспільні відносини, пов'язані із закріпленням, реалізацією, захистом, охороною та відновленням природних прав.

Ключові слова: природні права людини, нормативне правове регулювання, індивідуальне правове регулювання, межа правового регулювання, предмет регулювання, законодавство.

Постановка проблеми. Правове регулювання природних прав людини полягає у цілеспрямованих діях, у яких неможлива пасивна юридично значуща поведінка, бездіяльність, вважає Ю.С. Решетов. Діяльність, яка належить до механізму правового регулювання, на думку вченого, відрізняється спеціальною юридичною спрямованістю, яку не можливо правильно зрозуміти без урахування відповідних правових засобів – норм права, правових відносин, нормативних та індивідуальних юридичних актів. І всі вони відіграють власну, важливу роль як у системі правового регулювання природних прав людини взагалі, так і у визначенні загального та індивідуального правового регулювання у забезпеченні зазначеної

правової проблеми [1, с. 47]. На різних етапах розвитку суспільства поділ на види правового регулювання був неоднозначним. Залежно від політичних, економічних і соціальних особливостей країни, а також специфіки упорядкування такої важливої сфери, як права людини, перше місце у наукових джерелах посідає поділ на загальне (нормативне) та індивідуальне (казуальне) правове регулювання, який задає певної спрямованості регулятивному механізму правового регулювання. Поділ правового регулювання на загальне та індивідуальне здійснює необхідний і досить ефективний управлінський вплив на природні права людини.

Аналіз публікацій. Дослідження проблеми ролі загального та індивідуального

правового регулювання у забезпеченні природних прав людини в умовах сучасного суспільства набуває нового характеру. Визнання науковцями пріоритетності природних прав людини дозволяє на якісно новому рівні усвідомити процес регулювання зазначеного наукового питання. Найбільший інтерес до такого поділу правового регулювання виявлено у працях таких вчених, як С.С. Алексєєв, С.В. Бобровник, Г.В. Мальцев, В.В. Мухін, В.С. Нерсєсянц, О.Ф. Скакун, Т.І. Тарахоніч, Ю.А. Тихомиров.

Метою цієї публікації є теоретичне обґрунтування поняття загального та індивідуального правового регулювання як самостійних видів правового регулювання та забезпечення природних прав людини. У межах зазначеної мети основними дослідницькими завданнями є такі: а) сформулювати поняття загального та індивідуального правового регулювання природних прав людини, проаналізувати їх характерні риси; б) дослідити аспекти взаємодії нормативного та індивідуального правового регулювання забезпечення природних прав людини; в) визначити предмет і межі нормативного та індивідуального правового регулювання природних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Проблема правового регулювання природних прав людини є позатериторіальною та позанаціональною проблемою, визнання та реалізація якої є не лише внутрішньою справою кожної конкретної держави, а й об'єктом міжнародного інтересу та регулювання. Важливість правового регулювання природних прав людини невідривно пов'язана із його доцільністю. Історичний досвід засвідчує, що надмірна правова заорганізованість поведінки людей призводить до негативних наслідків, адже природні права людини є моральною основою, фундаментом будь-якого суспільства і держави, а пріоритет забезпечення природних прав людини загострив проблему співвідношення і взаємодії нормативно-правових регуляторів суспільних відносин. Властивий легізму підхід переважання і домінування у суспільстві правових норм як найбільш значущих поступився місцем пошукам компромісу і визначення ступеня взаємодії і взаємозумовленості всіх норм як умови поступового розвитку суспільства. Зміна цінностей, стереотипів поведінки людини, окрім інших факторів, призвели до ускладнення механізму правового регулювання і контролю. Крім того, процеси демократизації і зародження громадянського суспільства зумовили потребу коригування державно-правового будівництва з ураху-

ванням поліетнічності, багатоконфесійності і культурно-історичного досвіду людства.

У підходах щодо видів правового регулювання існують різні погляди вчених. Так, С.В. Бобровник, поділяючи правове регулювання на види, виокремлює такі критерії класифікації, як використання правового інструментарію та обсяг суспільних відносин, на які поширюється правове регулювання [2, с. 104]. На думку вченої, нормативне правове регулювання повинно забезпечувати єдиний порядок та стабільність щодо регулювання суспільних відносин за допомогою прийняття нормативно-правових актів, розрахованих на багаторазове застосування. Індивідуальне правове регулювання, обґрунтовує науковець, базується на нормативному і має враховувати конкретну життєву ситуацію чи конкретну особу шляхом прийняття актів застосування права [2, с. 107].

Дещо по-іншому підходить до вирішення цього питання В.С. Нерсєсянц, поділяючи правове регулювання на таке, що існує в абстрактно-загальній формі, яка передбачає, що норма права ще не має конкретизуючого регулятивно-правового значення стосовно конкретної поведінки конкретної особи у конкретних умовах, та правове регулювання у гранично-конкретизованій формі – це конкретизуюча регулятивно-правова дія норми права щодо конкретної поведінки конкретної особи у конкретній ситуації [3, с. 98].

Правове регулювання природних прав людини полягає у їх упорядкуванні, організації та захисті шляхом створення, зміни, доповнення або скасування правових норм, а так само визначення сфери їх дії у просторі, у часі, за колом осіб та за юридичною силою [4, с. 88]. Такий вид правового регулювання у сучасній науковій літературі називається нормативним (загальним), оскільки його здійснюють правотворчі органи, кожен з яких приймає нормативно-правове рішення у межах власної компетенції та вводить його у дію [4, с. 88]. Саме цей вид правового регулювання має на увазі коли у чинному законодавстві регулювання визначають як, наприклад, «прийняття законів та інших нормативно-правових актів», «встановлення законом та прийнятими на його основі нормативно-правовими актами режиму», «встановлення законами правил поведінки» тощо.

Сутність загального правового регулювання полягає у правотворчій діяльності, що здійснюється уповноваженими органами влади. Правове регулювання природних прав людини у процесі їх нормативного узагальнення є не тільки формою, результатом такого узагальнення, а й засобом подальшого упорядкування впливу на всю соціальну систему.

Загальне (нормативне) правове регулювання не слід досліджувати буквально як регулювання тільки за допомогою норм права. Правове регулювання загалом, і зокрема цей вид, відбувається за допомогою усього комплексу нормативних регулятивних засобів, а не тільки норм права. Нормативність, на думку С.С. Алексєєва, необхідно сприймати як якість правового регулювання, пов'язану зі встановленням загальних стандартів і моделей поведінки неперсоніфікованого характеру, що застосовуються до невідомого кола випадків [4, с. 89].

Отже, досліджуючи проблему загального правового регулювання природних прав людини, необхідно виокремити його головну властивість – нормативність. Нормативність у реальному житті має певні форми, у яких вона об'єктивується у засоби правового регулювання, головне місце серед яких займають норми права. Ю.С. Решетов доводить, що нормативність є однією з ознак права, де змістом права є веління загального характеру, відображені у вигляді державно-владних приписів, а норми права дозволяють ввести у життя людей організованість, впорядкованість, безпеку. Це досягається, обґрунтовує науковець, за допомогою дії права, що пов'язана з правовим регулюванням [1, с. 111]. Вчений доводить, що місце правового регулювання у механізмі дії права визначається його соціальною роллю, а призначення права полягає у регулюванні суспільних відносин, у зв'язку із чим визначальною функцією права є регулятивна, оскільки напрям впливу права на свідомість і вчинки людей відрізняється від інформаційної, виховної та ціннісно-орієнтаційної дії права. Ю.С. Решетов трактує правове регулювання як спеціально-юридичний складник механізму дії права [1, с. 113].

Розглядаючи нормативність як визначальну, найбільш загальну властивість у складі усього комплексу властивостей цього виду правового регулювання, на нашу думку, можливо виокремити такі її риси:

а) це властивість, що виявляє зміст і призначення цього виду правового регулювання;

б) у нормативності відображається потреба затвердження у суспільних відносинах нормативної основи, пов'язаної із забезпеченням упорядкованості життя людини, руху людини у суспільстві до свободи, згоди і компромісу людини у суспільному житті, захищеного статусу автономії людини, її прав, у тому числі і природних;

в) нормативне правове регулювання можливо охарактеризувати як «систему норм», тобто загальних правил, зразків, моделей поведінки, які поширюються на всі випадки, що стосуються природних прав людини і від-

повідно до яких має будуватися поведінка всіх осіб, які потрапили у нормативно регламентовану ситуацію;

г) нормативність як особлива якість має характер загальності та існує у формі загальнообов'язковості, що полягає:

– по-перше, у значному (за масштабами і силою дії) регулятивному та демократичному потенціалі, потенціалі гуманізму, що полягає у самому феномені норми, характерної для нормативного правового регулювання. Головна роль такої норми права полягає у єдності, рівності, принципів однаковості для всіх учасників суспільних відносин. А порядок, що регулюється цими нормами, поширюється на рівних умовах на всіх учасників суспільних відносин [5, с. 88]. У зв'язку із цим виникає значний як регулятивний, так і демократичний та гуманістичний потенціал;

– по-друге, у дозвільній природі норми права, що орієнтується переважно на юридичний дозвіл [6, с. 76].

Отже, нормативність правового регулювання має глибокий правовий зміст, що ґрунтується на єдиних правових принципах і загальних положеннях. Відповідно до них ключовим моментом правового регулювання є загальнодозвільна його спрямованість, а у самій юридичній матерії – юридичні дозволи, суб'єктивні права. Нормативність, що розглядається у такому, більш глибокому, розумінні, виявляє одну з головних внутрішніх пружин, один зі стрижнів правового регулювання у суспільстві і тому має значення закономірності [5, с. 89].

На думку Р.О. Халфіної, під нормативністю правового регулювання у цілому розуміється щось більш юридично глибоке і більш соціально значуще, безпосередньо пов'язане з власною цінністю права. Нормативність у цьому сенсі, на думку науковця, означає, що правове регулювання за допомогою загальних правил реалізує потребу суспільства щодо затверджених нормативних начал і тому охоплює всі сфери соціального життя, що потребують юридичного регулювання [6, с. 88].

Головні властивості загального (нормативного) правового регулювання природних прав людини полягають у тому, що:

– по-перше, не потребують індивідуальної регламентації;

– по-друге, регулятивні цілі цілком досяжні встановленням, зміною, доповненням або скасуванням відповідного нормативно-правового акта.

Індивідуальне (казуальне) правове регулювання тривалий час розглядається вченими як самостійний вид правового регулювання. Індивідуальне правове регулювання

здійснюється лише у певних випадках, коли у межах упорядкування потрібно персоніфіковане рішення компетентного органу або особи на основі наявної норми права.

Поняття індивідуального правового регулювання було обґрунтовано С.С. Алексеевим. Науковець уперше в юридичній науці обґрунтував положення про те, що правове регулювання пов'язано із дією певного механізму, який містить усю сукупність юридичних засобів. Одним із додаткових елементів такого механізму є індивідуальні веління, спрямовані на казуально-регламентовані суспільні відносини. Особливе місце, на думку вченого, займають індивідуальні акти [7, с. 5].

Важливою як у теоретичному, так і практичному плані є точка зору В.М. Горшенєва, який наголошував, що правозастосовча діяльність пов'язана зі створенням особливих юридичних актів, покликаних продовжити загальне (нормативне) регулювання, задане правотворчістю за допомогою норми права, одночасно доповнюючи його індивідуальне (ненормативне) регламентування [8, с. 66].

Помітний внесок у розвиток ідеї індивідуального правового регулювання зробив Ф.Н. Фаткуллін, який вважав, що правове регулювання може здійснюватися за допомогою засобів, що відрізняються один від одного – нормативних і індивідуальних правових актів. Науковець обґрунтовує, що індивідуально-правове регулювання не вичерпується правозастосуванням і може виявлятися також і у сфері правотворчості [9, с. 98].

Індивідуальне правове регулювання має ознаки, протилежні нормативному правовому регулюванню, а саме:

а) реагування на конкретні соціальні факти та обставини, що виникають у сфері правового регулювання, спрямованість на юридичне опосередкування відносин між чітко визначеними (персоніфікованими) особами;

б) індивідуальні правові рішення завжди формуються для кожного конкретного випадку;

в) здійснюється засобами індивідуального характеру;

г) здійснюється особами, організаціями, державними органами, спеціально уповноваженими посадовими особами. У деяких випадках, не володіючи правотворчими повноваженнями, ці суб'єкти мають право регулювати конкретні відносини в індивідуальному порядку, у межах і на основі нормативного регулювання.

Особливості індивідуального регулювання природних прав людини визнача-

ються предметом індивідуального правового регулювання зазначених відносин, який за обсягом поглинається предметом загального правового регулювання, проте має свою специфіку. А саме, природні права людини як предмет індивідуального правового регулювання, будучи складовою частиною предмета загального правового регулювання, крім нормативного регулювання, потребують і індивідуальної правової регламентації і можуть бути врегульовані індивідуальними правовими засобами.

Загальність (нормативність) і індивідуальність (казуальність) у правовому регулюванні є взаємодіючими і їх не слід протиставляти одна одній. Тільки у разі їх взаємодії і взаємозв'язку можливий ефективний вплив права на суспільні відносини. Перехід від нормативного правового регулювання до індивідуального правового регулювання відбувається у межах більш масштабного процесу, який, на думку Ю.Г. Ткаченка, називається «індивідуалізація у праві». Дослідження цього явища у загальній теорії права, на думку вченого, необхідно здійснювати через проблему реалізації права [10, с. 45].

Загальне (нормативне) регулювання, встановлене за допомогою норм права, одночасно доповнюється індивідуальним (ненормативним) регламентуванням, що має форму уточнення правового становища суб'єктів у ситуації, що реально склалася. Інакше кажучи, індивідуальне правове регулювання передбачає виникнення правовідносин за моделями поведінки, які сторони визначають за домовленістю між собою і які відповідають основним принципам права – справедливості, свободи, рівності і гуманізму. Зазначимо, що за сучасних умов діяльності держави, її органів і посадових осіб на основі принципу людиноцентризму, роль індивідуального правового регулювання, зокрема, у забезпеченні і захисті природних прав людини значно зростає [11, с. 242].

Нормативне та індивідуальне правове регулювання неможливо досліджувати без висвітлення питання про місце правового регулювання у системі прав людини, з'ясування діалектики сфери природних прав людини і правового регулювання. А для цього потрібно розглянути предмет правового регулювання, а саме те, на що воно спрямоване, – природні права людини та їх місце у суспільстві. На нашу думку, правове регулювання зазначеної проблеми здійснюється зсередини, при цьому індивідуальне правове регулювання природних прав людини є більш поширеним та складним на відміну від загального правового регулювання зазначеної категорії права.

Предметом загального та індивідуального правового регулювання природних прав людини є відносини, пов'язані із невід'ємними правами людини, що потребують як нормативної, так і індивідуальної регламентації. Але предметом загального правового регулювання є природні права людини для всіх і кожного, а предмет індивідуального регулювання є складовою частиною предмета загального правового регулювання та може бути врегульований індивідуальними правовими засобами.

Перш за все відзначимо, що у вітчизняній юридичній літературі ще не обґрунтовано єдиного розуміння меж загального (нормативного) правового регулювання. Досить часто використовуються як синоніми такі терміни, як обсяг і глибина правового регулювання, його межі і творчі можливості, що ускладнює надання зазначеному поняттю категоріального статусу.

На думку М.М. Рассолова, межі правового регулювання являють собою «розумну межу», що відокремлює сферу правового від неправового і окреслює межі застосування норм права, граничність його впливу на свідомість і поведінку людей; вони виходять з природи людини і суспільства, зумовлені загальною культурою і цивілізованістю людей [12, с. 280].

Таке визначення дає можливість говорити, що межі правового регулювання (загального та індивідуального) є своєрідним кордоном сфери правового регулювання для визначення яких недостатньо орієнтуватися тільки на волю законодавця, оскільки вони визначаються більшою мірою існуючою реальністю, до якої нормативна діяльність держави застосовується як один із необхідних чинників.

Таким чином, межі індивідуального правового регулювання – це межі правового втручання у суспільні відносини за допомогою індивідуальних правових засобів. Вони обумовлені межами нормативного регулювання, але мають ряд особливостей, які залежать від багатьох факторів, але насамперед від виду індивідуального правового регулювання.

Висновки

Відповідно до вищезазначеного ми вважаємо, що забезпечення природних прав людини полягає як у можливості вчиняти певні дії, що регулюється загальним правовим регулюванням, так і у праві усунення будь-яких перешкод на шляху до їх здійс-

нення за допомогою індивідуального регулювання. А ступінь гарантованості зазначеної правової проблеми у конкретній державі визначається рівнем розвитку механізмів і розробленістю засобів, заходів і процедур правового регулювання. На наш погляд, під межею правового регулювання природних прав людини слід розуміти межу юридичного втручання у суспільні (життєві) відносини, зумовлені певними факторами об'єктивного і суб'єктивного характеру, що взаємопов'язані чинниками, від яких залежать межі цієї діяльності, можливості права змінювати, вдосконалювати або навіть формувати відносини, пов'язані із невід'ємними правами людини.

Список використаних джерел:

1. Решетов Ю.С. Нормативное и индивидуальное правовое регулирование. *Вестник Пермского университета. Серия «Юридические науки»*. 2013. Вып. 2 (20). С. 48–52.
2. Бобровник С.В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права. *Правова держава*. 1996. Вип. 7. С. 103–108.
3. Нерсесянц В.С. Право как необходимая форма равенства, свободы и Справедливости. *Социологические исследования*. 2001. № 10. С. 45–49.
4. Алексеев С.С. Теория права. Москва : Изд-во БЕК, 1982. Т.2. 360 с.
5. Алексеев С.С. Теория права. Москва : Изд-во БЕК, 1995. С. 88.
6. Халфина Р.О. Право как средство социального управления / отв. ред. М.И. Пискотин; АН СССР. Институт государства и права. Москва : Наука, 1988. 254 с.
7. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом обществе. Москва : Юридическая литература, 1966. 145 с.
8. Горшенев В. М. Структура механизма правового регулирования в общенародном государстве. *О научном единстве проблем общей теории права и трудового права* : труды ВЮЗИ. Т. 56. Москва : Наука, 1978. С. 41–52.
9. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы общей теории социалистической правовой надстройки. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1980. 247 с.
10. Ткаченко Ю.Г. Проблема индивидуализации правовых норм в процессе реализации права. *Теоретические вопросы реализации норм права* : труды ВЮЗИ, 1978. Т. 61. С. 3–69.
11. Пащенко М.О. Роль загального та індивідуального правового регулювання у забезпеченні природних прав людини. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 240–244.
12. Проблемы теории государства и права / отв. ред. М.М. Рассолов. Москва : Юрид. лит., 2007. 256 с.

The concept of general and individual legal regulation as independent types of regulatory influence of the state on the process of ensuring natural human rights is grounded in theory. The concept of legal regulation as the process of ordering, organizing, protecting natural rights by creating, changing, supplementing or abolishing legal rules, as well as their effect in space, time and circle of persons, is clarified. The essence of the general (normative) legal regulation, which consists in the law-making activity of the authorized bodies of the state to develop a system of normative legal documents that provide influence on the social system by setting standards and behaviors of non-personalized nature, is investigated. The following features of normativity are distinguished: the property of legal regulation, the creation of the regulatory framework of regulation, systematic, general obligation, regulatory, state security. Among the properties of normative legal regulation are the need for individual regulation, the possibility of changing, supplementing and canceling the order in the field of natural human rights.

Individual legal regulation is characterized as based on normative, mediated to specific persons, specified in a specific case, carried out by means of an individual character and specially authorized persons. The peculiarity of the individual legal regulation of natural human rights is investigated as the presence of a subject that constitutes the assurance of these rights individually. The interaction of these types of regulation is determined, which is based on the basis of the individual regulation on the normative and determination of the effectiveness of the normative individual.

Particular attention is paid to establishing the boundaries of individual and regulatory legal regulation of natural human rights. The upper bound is linked to the limit of legal influence as such, and the lower boundary is of importance to the state and society for such relations as human rights. The limits of such regulation are defined as stipulated by the normative regulation of the limits of legal interference in public relations related to the consolidation, realization, protection, protection and restoration of natural rights.

Key words: natural human rights, normative legal regulation, individual legal regulation, limit of legal regulation, subject of regulation, subject of regulation, legislation.

